

DALIA SATKAUSKYTĖ

Polemika su *Literaturwissenschaft*: dvi semiotikos strategijos

Anotacija: Straipsnyje aptariama dviejų semiotikų – Algirdo Juliaus Greimo ir Jurijaus Lotmano – polemika su vadinamuoju *Literaturwissenschaft*, arba tradicine literatūrologija, kreipiant dėmesį į kelis aspektus: epistemologinius ir metodologinius polemikos pagrindus, polemikos retoriką, santykio su literatūros tyrinėjimais kitimą, kuriamos metodologijos savirefleksiją. Bendros humanitarinių mokslų epistemos vienijami, mokslininkai kūrė skirtinguose socialiniuose, kultūriniuose kontekstuose, tad jų polemikoje išryškėja ir kiek skirtingi oponentai. Greimui tai – *Literaturwissenschaft* kaip nemokslas ir neturintis galimybės tapti mokslu, Lotmanui – literatūros mokslo nemoksliškumas, numanant moksliškumo galimybę, ir ideologizuota sovietinė literatūrologija. Būtent dėl to Lotmano poleminiuose tekstuose galima atpažinti tam tikras ezopinės kalbos strategijas.

Raktažodžiai: Algirdas Julius Greimas, Jurijus Lotmanas, semiotika, literatūrologija, ezopinė kalba, polemika.

Įvadas

Šiandien, atrodo, jau nebėra prasmės ginčytis dėl teiginio, kad tai, kas vokišku (*Literaturwissenschaft*) ar rusišku (*литературоведение*) pavyzdžiu Lietuvoje vadinama literatūros mokslu, arba literatūrologija, nėra mokslas¹ tikrąja to žodžio prasme, arba bent jau ne ta prasme, kurią įtvirtino XIX a. scientizmas. Terminų vartojimo tradicija išliko², nors akivaizdu, kad žodis *mokslas*, parašytas greta

1 Tai labiausiai aišku patiems literatūros tyrinėtojams, o biurokratiniame lygmenyje ginčai tebevyksta – mokslo politikos kūrėjams dar tenka įrodinėti, kad gamtamoksliniai kriterijai humanitariniams tyrimams, kurių dalis yra ir vadinamoji literatūrologija, netinka.

2 Yra kalbų bei kultūrų, kuriose derinys „literatūros mokslas“ nelabai įsivaizduojamas. Jo nėra, pavyzdžiui, prancūzų kalboje, kurioje literatūros tyrimai arba tapatinami su konkrečiu jų pobūdžiu (retorika, poetika, literatūros istorija, teorija etc.), arba vadinami literatūros kritika (*critique littéraire*), kuri apima pačius įvairiausius literatūros vertinimo ir interpretavimo būdus

literatūros ir matematikos, reiškia ganėtinai skirtingus dalykus. Tačiau šis konsensusas yra naujas ir pakankamai trapus dalykas, susiformavęs po scientistinio entuziazmo ir skepsio periodų iš savo išskirtinumo ir nepilnavertiškumo jausmų tikslųjų mokslų atžvilgiu mišinio. Be to, jis nuolat patiria oficialios mokslo politikos ir biurokratijos išbandymus.

Vienas ryškiausių šios „dramos“ epizodų tikriausiai būtų XX a. 7-asis dešimtmetis, vadinamojo lingvistinio posūkio ir teorinio entuziazmo laikotarpis, kuomet humanitarinių mokslų srityje įsivyravo struktūralizmas. Pradėjęs formotis kaip kalbotyros, bene griežčiausio humanitarinio mokslo, kryptis dar XX a. pradžioje, amžiaus viduryje jis imamas taikyti tiriant literatūrą, muziką, teatrą ir daugelį kitų kultūros reiškinių. Kitaip sakant, struktūrinė kalbotyra tampa moksliskumo modeliu kitiems humanitariniams mokslams, metodologinė atrama savų metodologijų stokojančioms tyrimų sritims.

Literatūros tyrimai, beveik neturintys tų savų, iš paties tyrimo objekto kylančių metodologinių atramų³, regis, noriau nei kitos sritys griebėsi naujo metodologinio įrankio. Bet ne tik dėl to. Kaip tik tuo metu Jurijus Lotmanas sukuria teoriją apie antrines modeliujančias sistemas, kurioms priklauso ir literatūros tekstas. Sukurtos natūralios kalbės (pirminės sistemos) pagrindu, antrinės modeliujančios sistemos yra lingvistinės struktūros, kurioms būdingi ir „antros pakopos“ struktūriniai santykiai. „Kiekvieną ženklų sistemą (taip pat ir antrinę) galima laikyti tam tikra kalba [...]. Taigi iš principo kiekvieną kalbinę sistemą galima tirti lingvistiniais metodais, tarp kurių ypatingas vaidmuo tenka šiuolaikinei kalbotyrai kaip metodologinei disciplinai.“⁴ – taip 1965 m. Lotmanas pagrindžia savo metodologinį apsisprendimą, kalbotyros metodų tinkamumą li-

bei jų pateikimo formas. Panašu, kad Lietuvoje koegzistuoja dvi literatūros kritikos sampratos. Pirmoji, tradicinė, literatūros kritiką traktuoja kaip „gyvenamojo meto grožinės literatūros kūrinių nagrinėjimą, aiškinimą ir vertinimą“ (*Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 290) ir atskiria nuo literatūros istorijos bei teorijos. Antroji samprata, artima prancūziškajai, matyti vadovėlyje *XX amžiaus literatūros teorijos* (Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006), kur kritika vartojama ir kaip metodologijos, ir kaip teorijos, ir kaip literatūros tyrinėtojo veiklos apskritai sinonimas.

3 Terry Eagletonas visiškai pagrįstai teigia, kad „iš esmės ‚literatūros teorijos‘ ta prasme, kuria ji siejama išskirtinai su literatūra ir vien tik jai taikoma, nėra“. Žr. Terry Eagleton, *Įvadas į literatūros teoriją*, iš anglų k. vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 7.

4 Cit. iš: *Материалы к словарю тартуско-московской семиотической школы*, in: *Tartu Semiotics Library 2*, Tartu: University of Tartu, 1999, p. 54–55.

teratūros tyrimams ir pradeda literatūrologijos kaip *mokslo* kūrimą. „Literatūrologija turi tapti mokslu“, – paskelbia 1967 m. straipsnyje tokiu pačiu pavadinimu.

Atrodo, viskas gana paprasta. Ankstesni literatūros tyrimai „nurašomi“ kaip nemoksliniai, o naujoji literatūrologija, pakerėta struktūrinės lingvistikos sėkmės, pretenduoja į tikro, „griežto“ mokslo statusą. Tačiau atidžiau patyrinėjus semiotikų veikalus, iš pirmo žvilgsnio trykštančius moksliniu užsidegimu, paaiškėja, kad semiotikos santykis su tuo, ką mes iki šiol vadiname literatūrologija, yra ir sudėtingesnis, ir, jei palyginsime skirtingas semiotines mokyklas, gana skirtingas.

Straipsnio tikslas yra apžvelgti Algirdo Juliaus Greimo ir Jurijaus Lotmano, dviejų semiotinių mokyklų kūrėjų, polemiką su vadinamuoju *Literaturwissenschaft*⁵. Kaip matysime, ši polemika abiejų semiotikų veikaluose yra pakankamai skirtingo pobūdžio, apimties ir remiasi skirtingomis argumentavimo strategijomis – tai formuoja ir kitokius santykius su polemikos partneriu, skirtingą požiūrį į *Literaturwissenschaft*. Darytume prielaidą, kad tai sąlygojo kelios priežastys. Pirmą, rėmėsi tuo pačiu teoriniu, struktūrinės lingvistikos, pagrindu, Greimas ir Lotmanas į semiotiką atėjo iš skirtingų disciplinų ir pačią semiotiką kreipė į kiek kitokias puses. Be to, savo mokslinę veiklą abu semiotikai pradėjo ir plėtojo skirtinguose sociokultūriniuose kontekstuose: Greimas – demokratinėje Prancūzijoje, Lotmanas – Sovietų Sąjungoje. Manytume, tai turėjo nemažą poveikį tiek literatūros mokslo sampratai, tiek retorinėms polemikos strategijoms.

Lingvistas, leksikologas Greimas semiotiką kūrė kaip *mokslinį projektą*, o ne kaip mokslą (tai jis nuolat pabrėždavo), kurio tikslas, priešingai apibrėžimo kuklumui, labai ambicingas – tapti bendru humanitarinių mokslų vardikliu (*le dénominateur commun des sciences humaines*), arba, kitais žodžiais, universalia humanitarinių mokslų metodologija, prasmės tyrimo metodologija. Literatūros tyrimai šiame projekte tampa vienu iš prasmės tyrimo objektų, o pati literatūra – vienu iš prasmės produkavimo būdų. Veikalo *Apie prasmę* (1970) įvadiniamе skyriuje literatūrai suteikiamas dvigubas statusas:

prasmė reiškia ne tik tai, ką mums reiškia žodžiai, ji yra taip pat tam tikra kryptis arba, filosofiskai kalbant, intencionalumas ir tikslingumas. Išversta į lingvistikos

5 Ši vokišką žodį, žymintį polemikos objektą, pasirinkome dėl kelių priežasčių. Pirmą, polemizuodamas jį vartoja Greimas – matyt, ir dėl to, kad, kaip minėta, prancūzų kalboje nevartojamos sąvokos *literatūros mokslas* ar *literatūrologija*. Antra, šis žodis, vartojamas nuo XIX a. pabaigos ir padarytas pagal analogiją su tikslųjų ir gamtos mokslų pavadinimais (*Naturwissenschaft*), rodo pastangą tapti pastariesiems prilygstančia tyrimų sritimi.

kalbą, prasmė tampa tapati kryptingam aktualizavimo procesui, kuris, kaip bet koks semiotinis procesas, yra presuponuotas ir presuponuoja virtualią ar realizuotą sistemą arba programą. [...]

Literatūros produkavimas tuomet atrodo kaip atskiras šio virtualios prasmės aktualizavimo proceso atvejis, palyginamas su automobilių gamyba, pasibaigiantis konstravimu konkrečių semiotinių objektų, kurie yra metonimiški virtualaus veiksmo projekto atžvilgiu. Su vienu skirtumu: rašytojas yra privileijuotas palyginti su Renault fabriko darbininku, nes jis yra programos, kurią pats realizuoja, virtualus subjektas, o darbininkas tėra tam tikro desemantizuoto veiksmo atlikėjas.⁶

Humanistinė literatūros misija tikinti literatūrologą toks literatūrinės kūrybos apibūdinimas gali šokiruoti, tačiau akivaizdu, kad Greimas čia kalba kaip diskurso lingvistas, kaip mokslininkas, nė vienam iš savo tyrimo objektų neteikiantis privilegijų. Kam iš tiesų Greimas skiria ypatingą dėmesį, yra ne pati literatūra, o poetinis diskursas (apimantis ir literatūrą, bet su ja nesutampantis), išsiskiriantis iš kitų semiotinių objektų tuo, kad čia prasmės pasirodymo sąlygos yra ir įdomesnės, ir sudėtingesnės nei daugelyje kitų diskursų tipų. Poetinio diskurso specifiškumą jis apibrėžia struktūriškai, kaip turinio ir išraiškos planų paralelinę artikuliaciją, glaudų sąlytį (*fusion intime*) ar izomorfizmą⁷. Todėl savo atliekamus literatūrinio diskurso tyrinėjimus priskiria struktūrinės poetikos arba bendriesiems semiotikos tyrinėjimams (knygoje *Maupassant*, 1976, naratyvumo teorija kuriama literatūros teksto pagrindu), o ne literatūros mokslo, *Literaturwissenschaft*, į kurį žiūri gana skeptiškai, sričiai.

Lotmanas semiotinę teoriją pradėjo kurti kaip angažuotas literatūros tyrinėtojas, kaip literatūros mokslininkas, nepatenkintas savo kultivuojamo „mokslo“, kuriam trūksta moksliskumo, būkle. Be to, struktūrinė analizė, įsileista į „tarybinį literatūros mokslą“, atšilimo laikotarpiu buvo priebėga nuo ideologizavimo. Vadinamuosiuose „meistriškumo tyrinėjimuose“ (rus. *мастерствоведение*), kurie vyravo tarybinėje literatūrologijoje, buvo aprašinėjamas literatūros kūrinių „idėjinis turinys“ ir po to aptariamąs meninės priemonės, kurios tą turinį perteikia⁸.

6 Cit. iš: Algirdas Julius Greimas, *Semiotika*, iš prancūzų k. vertė Rolandas Povilionis, Vilnius: Mintis, 1989, p. 84.

7 Algirdas Julien Greimas, „La linguistique structurale et la poétique“, in: Algirdas Julien Greimas, *Du sens*, Paris: Éditions du Seuil, 1970, p. 278.

8 Plačiau žr. Михаил Гаспаров, „Лотман и марксизм“, in: Юрий Лотман, *Внутри мыслящих миров*, Москва: Языки русской культуры, 1999, p. 417.

Lotmano netiesioginis protestas prieš tokius literatūros tyrinėjimus, ideologizuojančius ir drauge „nemoksliškus“, prasidėjo nuo formos turiningumo prielaidos, išdėstytos ankstyvojo periodo veikaluose *Paskaitos apie struktūrinę poetiką* (1964) ir *Meninio teksto struktūra* (1970). Ši prielaida iš esmės sutampa su Greimo pateiktu poetinio teksto apibūdinimu (kalbama apie tą patį – turinio ir formos lygmenų koreliaciją poetiniame, arba tiesiog meniniame, diskurse). Taigi pozicija, kuria remiantis bus diskutuojama su tuo, kas laikyta literatūros mokslu, panaši, tačiau diskusijos būdai ir „naujojo moksliškumo“ propagavimo strategijos gana skirtingos.

Kaip pagrindinį šaltinį šioms strategijoms aptarti pasirinkome abiejų autorių kai kurių knygų įvadas, šių santykių su pačiomis knygomis bei jų argumentavimo strategijomis. Tokį pasirinkimą „pasufleravo“ Greimas. Straipsnyje „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose“ jis išsamiai analizuoja Georges'o Dumézilio veikalo *Arkangelų gimimas* įvadą. Greimo teigimu, įvadas nėra knygos dalis: „Laiko ašyje tai yra pabaigos žodis ir jis eina po tyrinėjimo diskurso ir po jo išraiškos raštu. Jis yra *metadiskursyvinė* refleksija apie jau pagamintą diskursą.“⁹ Dviejų puslapių Dumézilio tekstas analizuojamas penkiasdešimtyje puslapių – analizuojamas kaip pasakojimas apie žinojimo įgijimą, kaip į objektyvumą pretenduojančio tyrinėjimo diskurso ir atradimo diskurso, „kuris yra būtinai suasmenintas“¹⁰, kolizija. Įdomus „atsitikimas“ būtų taip pat preciziškai išnagrinėti kurį nors Greimo ar Lotmano knygos įvadą, tačiau šiame straipsnyje tokio ambicingo uždavinio nekeliamo. Vis dėlto ir trumpa apžvalga, tikimės, šiek tiek praskleis, kaip formuojasi „[p]aradoksalūs santykiai tarp socialinio diskurso, kuriam nesiseka nuslėpti savo ryšių su jį kuriančiu vieninteliu sakytoju, ir individualaus diskurso, kuris leidžiasi valdomas jį pranokstančio galutinio tikslo“¹¹. Tų santykių praskleidimas yra antrasis straipsnio tikslas.

9 Algirdas Julius Greimas, „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose“, iš prancūzų k. vertė Saulius Žukas, Marius Daškus, in: *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 14.

10 *Ibid.*, p. 49.

11 *Ibid.*

Algirdas Julius Greimas: literatūros mokslas neegzistuoja

Norėdami aptarti Greimo požiūrį į *Literaturwissenschaft*, turime padaryti išlygą ir pradėti ne nuo knygų įvadų, o nuo straipsnio „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“ (1981), kuriame svarstomos episteminės mokslinio žinojimo ir jo perdavimo prielaidos. Be to, į tyrinėjimo akiratį įtraukiame ir lietuviškus interviu bei straipsnius, kuriuose aiškiau ir atviriau nei kitur kalbama apie semiotikos ir vadinamojo literatūros mokslo santykį. Šią išlygą tenka daryti dėl to, kad, kitaip nei Lotmano, Greimo semiotiniai veikalai nėra skirti tiesiogiai literatūrai. Kaip literatūros kritikas ir tyrinėtojas (pastariesiems galima priskirti studiją „Ašara ir poezija. Vienos Marcelijaus Martinaičio poemos analizė“) jis reiškėsi pirmiausia lietuviškuose darbuose.

Straipsnis „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“ kvestionuoja populiarią nuomonę, kad semiotika pretenduoja į absoliučiai objektyvaus žinojimo perteikimą, taigi ir į „griežtą“ mokslą. Tikėjimą ir žinojimą laikydamas tam tikrais diskurso modalumais (o tai jau iš karto nurodo į tam tikrą sakytojo poziciją), Greimas teigia, kad „*įtikinimas*, iš dalies likdamas *veikimu*, kad *žinotų*, visų pirma reiškia *veikimą*, kad *tikėtų* (*faire croire*)“¹². Tad kategoriškas žinojimo ir tikėjimo atskyrimas laikytinas „klaidinga dichotomija“: pasitikėjimo tarp subjektų sutartis yra bet kokio žinojimo (*savoir*) perdavimo pagrindas, episteminis judesys, pradedantis bet kokią komunikaciją. Iš šių prielaidų Greimas daro išvadą, kad „Tiesos‘ atpažinimas, kuris imtinai iki pat Einsteino buvo apibrėžiamas per savo *atitikimą* referencinei ‚tikrovei‘, dabar yra apibrėžiamas per atitikimą mūsų pačių kognityviniam universumui“¹³. Tad „mokslinis diskursas‘ tėra tik savita įtikinėjimo veiksmo rūšis, sintagmatiškai išsiskleidžianti tarp dviejų episteminių instancijų [tos, kuri siūlo žinojimą, ir tos, kuri tą siūlymą interpretuoja, – *DS*] kaip ‚loginis‘ mokėjimas veikti“¹⁴. Šis sintagmiškai išsiskleidžiantis „mokėjimas veikti“ ankstyvuosiuose Greimo veikaluose, ko gero, būtų ne kas kita kaip mokėjimas moksliniam diskursui suteikti organizacijos ir argumentacijos koherenciją. Knygos *Apie prasmę* įvadinėje dalyje, turinčioje tokį pat pavadinimą, apibendrinama: „koherencija, žinoma, ir yra vienas retų žmogaus

12 Algirdas Julius Greimas, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, iš prancūzų k. vertė Rolandas Pavilionis, *Baltos lankos*, Nr. 12, 2000, p. 13.

13 *Ibid.*, p. 17.

14 *Ibid.*, p. 22.

sugalvotų tiesos kriterijų.¹⁵ Straipsnyje „Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose“, kuris publikuotas knygoje *Apie prasmę II* (1983), šis kriterijus jau susietas su *veikimu*, *kad tikėtų*, įtikinėjimu, kuris apima ir adresato simuliakro (kito episteminio subjekto) sukūrimą, taigi mokslinė veikla įtraukia ir tarpsubjektyvų matmenį. „Galima nuginčyti (*convaincre*) kitus savo argumentais, tačiau juos įtikiname (*on les persuade*) tik jų pačių argumentais“, – Greimas savo požiūrį apibendrina šia Josepha Joubert'o citata¹⁶.

Greimas semiotinę teoriją kūrė ir praktiškai ją įgyvendino (dažnai tai neatskiriama vienas nuo kito, kaip knygoje *Maupassant*) remdamasis šiuo koherentiškumo, kuris tampa pagrindine mokslinio įtikinėjimo strategija, principu. Tačiau po juo glūdi bendresnis semiotikos kaip „mokslo“ apie prasmę supratimas, kurį jis išdėsto knygos *Du sens* įvade. Kaip matysime, šiuo principu remiantis ir abejojama *Literaturwissenschaft* moksliškumu.

„Semiotinė forma iš tikrųjų ir yra ne kas kita kaip prasmės prasmė“, – kiek mįslingai teigia Greimas įvadinėje knygos *Apie prasmę* dalyje¹⁷. Toliau frazę paaiškina – semiotinė veikla yra vertimas: „Vadinas, reikšmė yra ne kas kita, kaip kalbos vieno lygmens į kitą, vienos kalbos į kitą, skirtingą, transponavimas, o prasmė – ne kas kita, kaip ši *perkodavimo* galimybė.“¹⁸ Kadangi vertimas gali būti blogas (nors ir vykstantis „natūraliai“) arba geras, toliau kelia klausimą, „ar mokslinė veikla šioje srityje [semiotikoje – *DS*] neturėtų reikštis kaip sudarymas tokių *transponavimo technikų*, kurios leistų atlikti šį perkodavimą dirbtinai, bet gerai“¹⁹. Gerai, vadinasi, koherentiškai (taigi ir įtikinamai) ir drauge atskleidžiant interpretuojamo diskurso latentinį koherentiškumą. Tokio „vertimo“ galimybę gali užtikrinti tik koherentišką sistemą sudarančios, techniškai efektyvios metakalbos sukūrimas. Vadinamasis *Literaturwissenschaft*, tiksliau, jo pretenzijos į mokslą, dėl to ir vertinamas kritiškai, kad tai yra blogas vertimas, – nekoherentiškas ir, svarbiausia, perteikiamas ta pačia kalba kaip ir interpretuojamas diskursas (t.y. neturi savo metakalbos). Be to, kaip teigiama *Maupassant* „Pratarmėje“, literatūros tyrinėjimai remiasi tariamai „natūralio- mis“ klasifikacijomis ir apibrėžimais (tokiais kaip realizmas ar simbolizmas,

15 Algirdas Julius Greimas, „Apie prasmę“, in: Algirdas Julius Greimas, *Semiotika*, p. 77.

16 Idem, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, p. 22.

17 Idem, „Apie prasmę“, p. 85.

18 *Ibid.*, p. 81.

19 *Ibid.*, p. 82.

poetiškumas ar proziškumas, priklausymas žanrui), kurie ir panaudojami interpretuojant kūrinį. Kitaip sakant, toks kūrinio „transponavimas“ į literatūrologinę „kalbą“ tampa iš anksto žinomų klasifikacijų patvirtinimu²⁰. „Geram“ teksto „vertimui“ į kalbą, kurią bent sąlygiškai galėtume pavadinti moksline, būtina distancija, žvilgsnis, kuris nebūtų deformuotas ankstesnių interpretacijų²¹. Greimas teigia sąmoningai pasirinkęs šiek tiek „nuskaitytą“ autorių (Maupassant'as yra vienas labiausiai skaitomų prancūzų rašytojų) ir jo tekstą (novelę „Du draugai“) – tokiu atveju būtinybė atsiriboti nuo literatūrologinių klasifikacijų dar akivaizdesnė. Nors novelės analizės tikslas yra semiotinis, o ne literatūrologinis, semiotinė analizė verčia kvestionuoti kai kurias literatūros tyrinėjimų tiesas. Greimas šioje knygoje įrodo, kad tradiciškai realistiniu laikomas Maupassant'o kūrinys yra ir simboliškas, ir organizuotas poetiniu principu.

Greimas linkęs atskirti literatūros tyrinėjimus, kuriais užsiima literatūros mokslas, ir semiotiką. Tad į literatūros semiotiką, kuri, atrodo, galėtų „sumokslinti“ literatūrologiją, jis žiūri atsargiai. Išskiria tris semiotinių literatūros tyrinėjimų „akligatvius“. Pirma, semiotinės analizės modeliai, dažnai supaprastinti, literatūros tekstams taikomi mechaniškai, ir tokia „semiotinė“ ar pseudonaratyvinė analizė pasakojimą paverčia tiesiog situacijos „pagerėjimų“ ir „pablogėjimų“ seka, nieko nepasakančia apie kūrinio savitumą ir nepadedančia geriau suprasti naratyvinės organizacijos principų. Antra problema dažniausiai iškyla nagrinėjant šiuolaikinius, modernius, sudėtingus tekstus. Pastarieji yra tinkamas būdas parodyti semiotinės analizės efektyvumą, padaryti tekstą suprantamesnį. Tai būna originalios kūrinio interpretacijos, kartais prilygstančios geriems literatūriniais esė²². Bet tuomet jos praranda savo semiotinę tapatybę. Ne tokiais sėkmingais atvejais semiotika pasinaudojama tik kaip priemone literatūros kritikai suteikti mokslškumo atspalvį ir atnaujinti žodyną. Trečiu atveju susipina žavėjimasis analizuojamo teksto turiningumu ir negebėjimas, kuris gali būti atvirai pripažįstamas arba ne, to teksto suprasti. Šis prieštaravimas interpretuojamas įvairiai: teigiama, kad kiekvienas tekstas yra savitas pasaulis, kuriam reikalingas unikalūs perskaitymo kodas ir saviti interpretacijos įrankiai, kad kiekvienas teks-

20 Algirdas Julien Greimas, *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*, Paris: Éditions du Seuil, 1976, p. 10.

21 *Ibid.*

22 Galima spėti, kad čia Greimas netiesiogiai kritikuoja Roland'o Barthes'o ar panašaus pobūdžio literatūrinę semiotiką.

tas talpina savyje interpretacijų begalybę, o tai iš tikro tėra būdas apskritai išsisukti nuo sunkaus interpretavimo darbo, jį pakeičiant įspūdžių ir impresijų srautu²³, nors ir pridengtu moksliniu žargonu²⁴.

Kritika tradiciniams literatūros tyrinėjimams nereiškia, kad literatūros tyrinėjimo veikla apskritai atmetama kaip nevertinga. Jokių būdu ne. Tačiau neabejodamas literatūros kritikos (būtent kritikos, o ne mokslo) socialiniu, kultūriniu ir estetiniu prasmingumu, Greimas gana kategoriškai pasisako „prieš mokslo sąvokos nuvalkiojimą“:

Literaturwissenschaft yra, deja, kol kas tik atskirų nuomonių rinkinys, priklausęs *doxa*, o ne mokslo sričiai; literatūros teorijos yra teorijos tik metaforine, o ne mokslinė prasme. Visa tai liečia, žinoma, ne tik literatūrą, bet ir beveik visus vadina muosius humanitarinius mokslus: užtat ir semiotiką, nedrįsdamas ją vadinti mokslu, laikau tikrai moksliniu projektu.²⁵

Greimo požiūriu, semiotika ir literatūros mokslas skiriasi ne moksliskumu *per se*, o moksliskumo galimybės laipsniu. Taip pat ir subjektyvumo laipsniu. Semiotika visiškai nepaneigia tyrinėtojo subjektyvumo, tačiau, viena vertus, ji pretenduoja į loginio tipo diskursą, kita vertus, subjektyvumą, nors jo visai ir neįmanoma išvengti, bando apriboti. Kitaip sakant, pasikliovimą įspūdžiu, kuris literatūros kritikoje yra svarbus „ingredientas“, semiotika laiko savivale. Šiuo požiūriu semiotika neabejotinai būtų viena iš „įtarumo hermeneutikų“. Be to, literatūros kritika, priklausanti iš karto dviem diskursyviniais tipams – *interpretatio* ir *persuasio* – naudoja ne tik abstrakčią argumentaciją (kaip, pavyzdžiui, semiotika), bet ir figūratyvinę retoriką. Taigi literatūros kritika linksta ne į mokslo, o į pačios literatūros pusę. „Literatūros kritikas tuo pačiu ir pats pamėgiauja, iš naujo perkurdamas, parafrazuodamas kritikuojamą tekstą. Užtat man ir atrodo, kad nuobodūs kritikai turėtų būti pašalinami iš rašytojų klubo.“²⁶ Tuo tarpu mokslininko darbas iš šalies atrodo nuobodus, jis gali suteikti tiek skaitančiam, tiek rašančiam „tikrai labai jau rafinuotus dvasinius malonumus: *pauca paucis*“²⁷.

23 Galima numanyti, kad čia netiesiogiai kritikuojama dekonstrukcija bei postruktūralizmas.

24 Žr. Algirdas Julien Greimas, *Maupassant*, p. 9.

25 „Poetika ir semiotika“: Sauliaus Žuko pokalbis su Algirdu Julium Greimu, in: Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 85.

26 *Ibid.*, p. 86.

27 *Ibid.*

Taigi Greimas gana radikalai linkęs atskirti semiotikos ir literatūros kritikos diskursus. Šią skirtį jis bandė išlaikyti ir praktinėje veikloje. Kaip literatūros kritikas, jis kuria ir figūratyvų, kartais net patetišką diskursą („Jono Kossu-Aleksandravičiaus poetinis pasaulis – tai tuščia vieta, kurios centre, kaip išbuojęs jurginas – atvira žaizda“²⁸). Bene vieninteliame literatūros kritikos straipsnyje (ar recenzijoje²⁹) „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija“ įterpia šiek tiek semiotikos elementų. Galbūt todėl, kad „Tomas Venclova ne poetiškumu susirūpinęs, o poetine kalba“³⁰, kuriai perprasti reikia analitinių įrankių. O gal tai dar vienas būdas „patikslinti“, kaip sakoma tame straipsnyje, netikslią ir dažnai betikslę literatūros kritiko plunksną. Literatūros kritikos „betiksliskumas“ čia reflektuojamas tiksliausiai (nors ir metaforiškai):

Lieka tik vienas būdas: blogomis, melagingomis metaforomis pagrįsti gerų metaforų teisę į melą – tai viena iš literatūrinės kritikos definicijų. Reikia surasti žodžius, kad aprašius Tomo Venclovos kalbą, kuri yra ne tik pasaulio daiktų, bet ir tuos daiktus vadinančių žodžių metafora.

Tokiam bandymui iš anksto lemta nepasisekti. Tai žinant, daug ką galima atleisti sąmoningam kritikui: jo žodžiai – kaip popieriniai banknotai, jie verti ne daugiau, negu jis pats į juos tiki, o ypač, negu kiti jais pasitiki.³¹

Straipsnis publikuotas 1972 m. Jame paminėtas tikėjimas, pasitikėjimas ir įtikinamumas kaip literatūros kritikos vertės kriterijai maždaug po dešimtmečio bus persvarstyti keliant kitą – mokslinės tiesos ir žinojimo – klausimą (straipsnyje „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“).

Taigi į literatūros kritiką Greimas žiūri įtariai, net tuomet, kai pats ją praktikuoja. Įtarumo taktiką ar retorinę strategiją Greimas taiko ir semiotikos knygų

28 Algirdas Julius Greimas, „Jonas Kossu-Aleksandravičius. Intymus žmogus ir intymumo poezija“, in: Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 110. Straipsnis rašytas 1973 m., t.y. pačiame semiotinės teorijos kūrimo įkarštyje. Beje, tarptautinėje konferencijoje „Greimo ieškojimas“ (2007 11 8–9) dalyvavę Greimo mokiniai buvo labai nustebę, kai išgirdo, kad Greimas rašė tokia figūratyvia kalba. Anot Felixo Thürlemanno, Greimas iš savo mokinių reikalaudavo vengti diskurso metaforiškumo.

29 Žinoma, jei neturėsime galvoje studijos „Ašara ir poezija“, tačiau ją linktume priskirti semiotikos sričiai.

30 Algirdas Julius Greimas, „Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija“, in: Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 130.

31 *Ibid.*, p. 128.

įvaduose – juose išsako akivaizdžiai kritinį santykį su savo paties kuriama teorija. Tačiau jei neskaitytume knygų pratarmių, įvadų ar įžanginių skyrių, o iškart pradėtume nuo analitinių ir teorinių Greimo straipsnių ir studijų, sudėtų į tas knygas, mums greičiausiai kiltų kone visiško pasitikėjimo kuriama teorija bei metakalba, kaip įrankiu prasmės susidarymo sąlygoms aprašyti, išpūdis. Galbūt todėl, kad bandoma laikytis propaguojamo koherentiškumo principo. Tačiau įvadiniuose straipsniuose, toje „metadiskursyvinėje refleksijoje apie jau pagamintą diskursą“, labai aiškiai reflektuojamos „semiotinio projekto“ ribos, sunkumai ir kliūtys, su kuriomis susiduria tokio projekto kūrėjas. „Nepaprastai sunku kalbėti apie prasmę ir pasakyti ką nors prasminga“, – taip pradedama knyga *Apie prasmę*³². Netrukus nubrėžiamos gana aiškos semiotikos ribos:

Vis dėlto nereikia turėti per daug iliuzijų: šios procedūros mums nieko nepasako apie prasmę, jos tik padeda nustatyti kontrolės koreliaciją tarp dviejų vienas nuo kito nepriklausomų kalbos lygmenų. Nors reikšmės aprašymas lieka arbitralus, kontrolės procedūros vis dėlto didžia dalimi garantuoja aprašymo vidinę koherenciją.³³

Nevengiama ir metaforinių prasmės charakteristikų („Kad būtų patogiau mąstyti apie tą ,diferencinį nuotolį“, įsivaizduokime tokią figūratyvinę situaciją: prieš mus dūmų ekranas – prasmės universumas, o prieš pat tą ekraną vos pasitebimas voratinklis, sudarytas iš daugybės susipynusių ,diferencinių nuotolių‘: tai sosiūriškoji kalbos vizija.“³⁴). Jeigu reiktų trumpai apibūdinti įvadą kaip tam tikrą pasakojimą, tai, kalbant pačios naratyvinės semiotikos terminais, Greimo įvadas būtų pasakojimas ne apie vertės objekto įgijimą (mokslo apie prasmę sukūrimą), o apie kompetencijos, t.y. modalinių verčių, įgijimą. Jų konfigūracijos Greimo tekstuose reikalaujant atidesnės analizės ir būtų vertos atskiro straipsnio, tačiau jau iš pirmo žvilgsnio aišku, kad teigiamus modalumus (*privalėti daryti, galėti daryti ir mokėti daryti*) valdo modalumas *norėti daryti* (t.y. noro sukurti bendrą humanitarinių mokslų metodologiją, efektyvią kalbą prasmės susidarymo sąlygoms aprašyti). Šiuos modalumus savo ruožtu veikia neigiami modalumai, pirmiausia – *negalėti daryti* (semiotika yra ne mokslas, o mokslinis projektas). Be to, Greimas nuolat kalba apie ribas ir iliuzijas (semiotika yra mokslas ne

32 Algirdas Julius Greimas, „Apie prasmę“, p. 75.

33 *Ibid.*, p. 77.

34 *Ibid.*

apie prasmę, o apie prasmės pasirodymo sąlygas; iliuzija būtų išspręsti prasmės klausimą, sukurti tobulą semiotinio vertimo metakalbą), apie susižavėjimą ir nepasitikėjimą formaliosiomis kalbomis, nors pats ir mėgina tokią kurti. Taigi, nors įvada parašyti ne vienaskaitos pirmuoju asmeniu, asmeninė pozicija ir pasijinis santykis, kuris semiotiniu apibrėžimu prasideda kaip modalumų konfliktas, su naratyvine programa (sukurti „mokslinį projektą“) gana akivaizdus.

Tačiau vėlyvuoju laikotarpiu griežtas Greimo požiūris į semiotikos ir literatūros kritikos, į loginės ir figūratyvinės argumentacijos skirtį pasikeičia. Tai matyti knygoje *Apie netobulumą* (1987), kurioje Greimas estetinę patirtį ir semiotškai nagrinėja, ir figūratyviai aprašo, o patį veiklą galima traktuoti ir kaip semiotinę estezės analizę, ir kaip literatūros kritikos (prancūziškąją prasmę) etiudą, ir kaip esė. Tačiau atviriausiai skirtis ištrinama viename iš privačių tekstų – laiške Aleksandrai Kašubienei:

Kadangi tiesos – išskyrus gal tiesos iliuziją, kuri gaunasi kartas nuo karto gero susikalbėjimo retais atvejais – nėra, nėra ir atsakymo į nevykusius klausimus; užtat ir literatūra, ir filosofija, ir mano „mokslas“ – vienas ir tas pats dalykas; tai geriausiu atveju tik tiksliai iškelti klausimai. Aš vis labiau imu įsitikinti, kad klausimus geriau kelia poezija ir dailė, o ne filosofija ir mokslas, iš abstraktumo į figūratyvumą.³⁵

Tačiau kažin ar šį „pareiškimą“ galima laikyti radikaliu pokyčiu Greimo mokslinėje trajektorijoje. Figūratyvinės argumentacijos, tiesos kaip tikėjimo ir įtikinamumo problematiką, taigi galimo literatūros ir „mokslinio projekto“ suartėjimo užuomazgą, matome jau straipsnyje „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“:

Jurijus Lotmanas: „Literatūrologija turi tapti mokslu“

„Taigi, mokslo uždavinys – teisingai *iškelti klausimus*“, – konstatuoja Jurijus Lotmanas knygos *Poetinio teksto analizė* įvade³⁶. Tai bendras principas, siejantis

35 Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai 1988–1992, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 33.

36 Юрий Лотман, *Анализ поэтического текста*, in: Юрий Лотман, *О поэтах и поэзии*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1996, p. 19.

Lotmano ir Greimo požiūrį į mokslą ir į savo kuriamą mokslo šaką, ir jis akivaizdžiai paneigia požiūrį į semiotiką kaip analizės visrakčių kūrėją. Tačiau Lotmanas šį principą formuluoja diskutuodamas kiek su kitais oponentais nei Greimas. Lotmano oponentas yra ne tik nemoksliškas „literatūros mokslas“, bet ir oficialus tarybinis „literatūros mokslas“. Tad jo polemika, atsižvelgiant į socialinį bei kultūrinį kontekstą, atrodo turinti „dvigubą dugną“ ir gali būti laikoma ezopinės kalbos variantu. Ganėtinai drąsus, jei ne įžūlus variantas: atvirai kritikuoti oponentą, tiesiogiai jo neįvardijant arba įvardijant kitu vardu. *Poetinio teksto analizės* įvade polemikos oponentas yra „naivus ‚sveiko proto‘ realizmas“, kuris tiki, kad mokslo tikslas yra pateikti galutinius ir nenuginčijamus atsakymus. Tačiau tikrasis mokslas nuo pseudomokslo ir skiriasi tuo, kad labai aiškiai suvokia savo ribas:

Mokslo sugebėjimas įsisąmoninti savo specifiką ir atsisakyti tų uždavinių, kuriems spręsti jis neturi priemonių, pažinimo kelyje yra didžiulis žingsnis į priekį. Tačiau būtent šis žingsnis labiausiai nuvilia tuos „sveiko proto“ šalininkus, kurie mokslą įsivaizduoja kaip kažką labai abstraktaus. Naivusis realizmas su mokslu elgiasi kaip stabmeldys su savo dievuku: iš pradžių jam meldžiasi, manydamas, kad šis padės įveikti visus sunkumus, o paskui nusivylęs įmeta jį į ugnį ar upę.³⁷

Galima sakyti, kad oponentas ne tik kritikuojamas – iš jo kone atvirai šaipomasi. Naujoje retorikoje tokia argumentavimo strategija vadinama pamfletine ir siejama su pateminiu, t.y. emociiniu, diskurso matmeniu³⁸; galima tai vadinti tiesiog griežta ir atvira asmenine pozicija. Tačiau svarbu, kad ši argumentavimo strategija neatsiejama nuo konkrečios istorinės situacijos ir derinama su ezopinės kalbos strategijomis. Pirmąją iš jų, pratęsdami Violetos Kelertienės pasiūlytą klasifikaciją, galėtume pavadinti nominaciniu perkėlimu³⁹: už „sveiko proto“ naiviojo realizmo šalininkų slypi ir tarybinio mokslo dogmatikai⁴⁰ (nors,

37 *Ibid.*

38 „Le discours pamphlétaire aujourd’hui“, www.afsp.msh-paris.fr/infos/appels/motspamphlet.pdf

39 Žr. Violeta Kelertienė, „Cenzūros apėjimo sovietiniais metais formos kaip nacionalizmo išraiška“, in: Violeta Kelertienė, *Kita vertus...*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 300–304.

40 Žinoma, ir dogmatikai apskritai. Tačiau po ką tik cituotos ištraukos pateiktas ne ką mažiau pamfletiškas pavyzdys apie „lyrikų“ ir „fizikų“ ginčą yra aiški nuoroda į XX a. 7-ojo dešimtmečio sovietinę tikrovę: „Pavyzdžiui, kuomet ‚fizikų ir lyrikų‘ ginčo dalyviai mano, kad kibernetikos pašaukimas – pateikti atsakymą į klausimus, ar įmanoma ‚mašininė poezija‘ ir kada skaičiavimo mašina pakeis rašytojų sąjungos narius, ir yra įsitikinę, kad į tokiu būdu

žinoma, ne tik jie). Antra strategija išryškėja naiviojo realizmo šalininko palyginime su stabmeldžiu: ateizmą propaguojančioje visuomenėje toks „antireliginis“ palyginimas galbūt nukreipia cenzoriaus akis nuo tikrojo kritikos objekto. Pokolonijinės teorijos pasekėjai šiai strategijai gal prilipdytą mimikrijos etiketę, tačiau pastaroji reikštų dominuojančios (t.y. sovietinės) ideologijos įsiterpimą į diskursą, o Lotmano atveju kažin ar tai būtų tiesa. Anot Michailo Gasparovo, Lotmanas į marksistinį metodą (t.y. dialektiką) žiūrėjo rimtai (taigi specialiai prisitaikyti prie jo nereikėjo), o į ideologiją (suvulgarintą marksizmo variantą) – taip, kaip ji ir nusipelnė⁴¹. Negana to, dialektinį metodą, kurį marksizmas pasiskolino iš Hegelio, jis paverčia vienu iš pagrindinių įrankių kovoje su tarybinio literatūros mokslo dogmatizmu. „Metodologinis struktūralizmo pagrindas yra dialektika. Vienas pagrindinių struktūralizmo principų yra atsisakyti tokios analizės, kuri remiasi mechaniško požymių išskaičiavimo principu [...] tyrinėtojas ne išskaičiuoja požymius, o kuria ryšių modelį“ – teigiama straipsnyje „Literatūrologija turi būti mokslas“⁴².

Tačiau būtų supaprastinta Lotmano polemikos partneriu, implikuotu oponentu laikyti vien tik ideologizuotą literatūros mokslą. Antrasis oponentas, kartais sinkretiškai suaugantis su pirmuoju, yra literatūrologinis plepumas, nemokslinė literatūrologija, kuri arba „skubėjo atsakinėti į klausimus“, arba rėmėsi „individualios patirties šventenybe“⁴³. Su šiuo oponentu diskutuojama visai atvirai:

Humanitariniuose moksluose dažnai tenka susidurti su tvirtinimu, kad tiksli darbo metodika, aiškios analizės taisyklės riboja kūrybines tyrinėtojo galimybes. Leiskite paklausti: nejaugi formulių žinojimas, naudojimasis algoritmais sprendžiant vieną ar kitą uždavinį, matematiką suvaržo ir daro jį mažiau kūrybingą už žmogų, kuris nežino jokių formulių.⁴⁴

Reikia pabrėžti, kad tiek pačiuose veikaluose, tiek jų įvaduose Lotmanas neneigia tyrėjo asmenybės indėlio į mokslą, kitaip tariant, neneigia tyrimo subjek-

suformuluotus klausimus mokslas privalo pateikti atsakymus [...], mes susiduriame su tipiška ikimokslinio ir pomokslinio pažinimo sąjunga, kuri iš esmės yra antimokslinė.“; Юрий Лотман, *Анализ поэтического текста*, p. 19.

41 Михаил Гаспаров, *op. cit.*, p. 416.

42 Юрий Лотман, „Литературоведение должно быть наукой“, in: *Вопросы литературы*, 1967, Nr. 9, p. 93.

43 Idem, *Анализ поэтического текста*, p. 21.

44 *Ibid.*, p. 20.

tyvumo (asmeninio kodo, kaip sakoma *Meninio teksto struktūroje*): „Kiekvienos mokslinės problemos sprendimą lemia ir tyrimo metodas, ir mokslininko asmenybė: patirtis, talentas, intuicija.“⁴⁵ Tačiau pasikliauti tik šiais „problemos sprendimo veiksniais“ Lotmanui atrodo nemoksliška arba, Gasparovo teigimu, narciziška. Šioje vietoje abu Lotmano oponentai panašūs – literatūra jiems yra ne mokslinis objektas, o tik pretekstas. „Kraštutinumai suartėja: ir viena, ir kita Lotmanui – ne tyrimas, o tiesos, valdiškos ar savos, primetimas“, – apibendrina Gasparovas Lotmano požiūrį į dekonstrukciją, naujausią „narciziškos literatūrologijos“ apraišką⁴⁶, beje, tokiu būdu atskleisdamas esminį dekonstrukcijos prieštaravimą (tarp propaguojamos interpretacinės laisvės ir subjektyvumo prievartos). Visai panašu į Greimo požiūrį, kuris, kaip prisimename, knygos *Maupassant* įvade dekonstrukcinę ar kitą jai giminingą nuostatą laikė tiesiog interpretaciniu tingumu.

Grįžkime prie Lotmano santykių su oficialia tarybine literatūrologija. Atvira suformuluoti dialektikos ir materializmo principai (prasmė, „idėjinis turinys“ atsiskleidžia tik teksto materijoje⁴⁷) išvadavo Lotmaną nuo būtinybės į savo tekstą įterpti papildomus „perkūnsargius“. Jis puikiai išsiverčia be Lenino ir jo pasekėjų citatų, o „istorinei būtinybei“, kuri suvokiama kaip dialektinės raidos forma, pasitelkia pavyzdžius iš revoliucijų, bet ne socialistinių (dekabristų sąjūdžio, Prancūzijos revoliucijos).

Istorinė argumentacija Lotmano semiotiniuose tekstuose pasirodo beveik iš karto, jau pirmose knygos. Pavyzdžiui, tokie argumentai kaip „istorinė neišvengiamybė“, „istorinis dėsningumas“, „istorinis vystymasis sąlygoja“ vyrauja jau įvadinėje *Meninio teksto struktūros* dalyje, kurioje kalbama apie meno specifiškumą, jo vaidmenį visuomenėje ir formuojamos „meno mokslo“ metodologinės prieigos. Galima čia išžvelgti ir literatūros istoriko (būtent tokia Lotmano mokslinio kelio pradžia) įdirbį, galima numanyti esant tam tikrą žaidimą pagal tarybinės leidybos taisykles (visuomeninio meno vaidmens aptarimu, palyginimu su kitomis „ideologinėmis struktūromis“ išsisukama nuo pačios literatūros ideologinio suvulgarinimo), tačiau galima ir numatyti būsimąjį posūkį į kultūros semiotiką. Tačiau veikiausiai čia esama visų trijų aspektų sambūvio, dialektinio istorijos supratimo, kuris pastebimas net labiausiai struktūralistiškuose, į

45 *Ibid.*

46 Михаил Гаспаров, *op. cit.*, p. 426.

47 Apie tai plačiau žr. Михаил Гаспаров, *op. cit.*

konkreto teksto analizę orientuotuose Lotmano veikaluose. Nors Lotmanas, kaip ir Greimas, metodologiniais sumetimais atskiria sinchroninę ir diachroninę (t.y. istorinę) diskurso analizę, pati diachronija jam yra struktūra. Būtent dėl to, manytume, istorija, istorijos dėsningumus ir pertrūkius atskleidžianti konkretybė Lotmanui yra vienas iš pagrindinių argumentavimo šaltinių. Tokio pobūdžio argumentai, struktūriškai perinterpretuoti istoriniai ir kultūriniai faktai, būdingi tiek Lotmano įvadui, tiek knygos tekstui.

Kitaip nei Greimo atveju, Lotmano knygose nėra labai ryškaus sakymo situacijos skirtumo, retorikos pertrūkio tarp įvado ir likusio knygos teksto⁴⁸. Suformulavęs, kad mokslo tikslas yra iškelti klausimus, bet iškelti juos pagrįstai ir teisingai⁴⁹, Lotmanas nesileidžia į dideles metodologines ir epistemologines abejones, ir drąsiai, net kategoriškai teigia, viena vertus, literatūrologijos moksliškumo galimybę, kita vertus, postuluoja tokio mokslo metodologines prieigas ir problemas, kurias bandys spręsti jau pagrindiniame knygos tekste. Tačiau vienas skirtumas vis dėl to yra: įvadų tonas kategoriškesnis, juose beveik visada galime pastebėti pamfletinę polemikos strategiją, akivaizdžiai įvardijant oponentą (kaip *Poetinio teksto analizėje*) arba netiesiogiai demaskuojant jo poziciją. „Neišreikštas turinys yra nonsensas“, – nukertama vieno paskutinių veikalų *Kultūra ir sprogimas* įvadinėje dalyje „Problemos iškėlimas“⁵⁰, tokiu būdu sumalant į miltus tuos, kurie išraiškos planą laiko priedėliu prie „idėjinio turinio“. Nors šiame veikale dialektikos nuostata yra kiek pakitusi, įtraukiama nenumatomumo, pertrūkio, „sprogimo“ galimybė, teksto struktūra ir argumentacijos pobūdis nepasikeičia. Abejonės ar iliuzijos figūrų, taikomų pačiam kalbančiam subjektui, nusivylimo savo kuriamu mokslu Lotmano tekstuose neužtiksimė. Neužtiksimė ir tokio radikalaus analizės kalbos pasikeitimo kaip Greimo atveju, nors tam tikros slinkties esama. Vienas iš paskutiniųjų straipsnių „Portretas“ (1993), analizuojantis šį žanrą įvairiuose menuose ar, veikiau, pateikiantis semiotinę teoriją, baigiasi visiškai neįprastai Lotmanui – ne istorinėmis ar metodologinėmis išva-

48 Išimtis būtų jau aptartas *Poetinio teksto analizės* įvadas. Tačiau šiuo atveju reikia atsižvelgti ir į knygos specifiką, ir į jo adresatą. Ši knyga, pasirodžiusi po dviejų ankstesnių veikalų (*Paskaitos apie struktūrinę poetiką* ir *Meninio teksto struktūra*), yra dalinis jų apibendrinimas ir pritaikymas pedagoginiams tikslams. Tad aistringesnį poleminį toną galėjo sąlygoti du dalykai – įvade netiesiogiai polemizuojama su dviejų ankstesnių knygų kritikais ir atsižvelgiama į tai, ką pats Lotmanas vadina auditorijos (adresato) struktūra.

49 Юрий Лотман, *Анализ поэтического текста*, p. 19.

50 Idem, *Культура и взрыв*, Москва: Гнозис, 1992, p. 8.

domis, konceptualių apibendrinimu, o asmenine pastaba, tiek stiliaus, tiek sąkymo situacijos požiūriu (paprastai Lotmanas vengia pirmo asmens) kardinaliai besiskiriančia nuo straipsnio teksto:

Niekas manęs taip nejaudina kaip pasivaikščiojimai gatvėmis arba pokalbiai su atsitiktinai sutiktais žmonėmis: aš užduodu klausimus, tačiau nelabai domiuosi atsakymais – aš stebiu veidus. Kiek sykių po tokių pasivaikščiojimų man atrodydavo, kad vienintelis dalykas, kurį galima padaryti – tai pasikarti. Bet kartais susiduri su tokiu vaiko ar senutės veidu, kuris viską atperka ir kelias gyvenimo dienas pripildo džiaugsmo. Ne, žmonija dar nepražuvo, ir tai mums nuolat primena portretas.⁵¹

Tačiau kažin, ar tokį diskurso pokytį jau galima sieti su nusivylimu. Pasitikėjimas klausimu kaip moksliskumo pagrindu išlieka ir šiame eseistiniame fragmente. Tokio požiūrio tvirtumas, viena vertus, išplaukia iš Lotmano pozicijos – tikėjimo (!) literatūros (ir kultūros) semiotikos kaip mokslo galimybe, nors ir darant išlygą, kad menas yra viena sudėtingiausių ir dar neaišku, kaip veikiančių žmogiško pažinimo formų⁵². Kita vertus, kalbėti apie savo kuriamos teorijos silpnynes ir rizikas, abejoti tos teorijos moksliskumu, taip akivaizdžiai oponuojant oficialiajai literatūrologijai, būtų buvusi didžiulė rizika – rizika tiesiog būti sunaikintam kaip mokslininkui ar bent jau nepublikuojamam. Žinoma, visos šitos sąlygos bei išlygos nepanaikina ir asmeninės pozicijos. Anot Gasparovo, XX amžiuje, kuris prasidėjo save išaukštinusiu dekadansu, o baigėsi kūrybiniu dekonstruktyvizmo žaidybiškumu, tikėjimas tiesa ir mokslu – ne aksioma, o gyvenimiška pozicija⁵³.

Vietoj išvadų

Kaip minėjome straipsnio pradžioje, šiandien mažai kam kyla abejonių, kad literatūros mokslo, kaip ir kitų humanitarinių mokslų sričių, „moksliskumas“ yra kitoks nei biologijos ar matematikos. Tačiau iki šiol tebeverda ginčai, koks

51 Idem, „Портрет“, in: Юрий Лотман, *Об искусстве*, Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1998, p. 518.

52 *Ibid.*, p. 17.

53 Михаил Гаспаров, *op. cit.*, p. 425.

literatūros kritikos (plačiąja prasme, apimančia ir „mokslui“ priskiriamą diskursą) tipas labiau pateisina jos antrinį, t.y. interpretacinį, statusą. Esama dviejų kraštutinių pozicijų. Pirmoji literatūros kritiką laiko parazitą ant literatūros kūno ir egzistenciją pateisina tik galimybe pačiai kritikai tapti literatūra. Šį radikalų požiūrį palaiko George'as Steineris: „Gal ir žiauru, bet atrodo, kad estetinę kritiką, bent iš esmės, verta turėti tik tada, kai jos atsakymo formos meistriškumas gali lygintis su savo objektu.“⁵⁴ Kitaip sakant, manoma, kad literatūros kritikos diskursas turi būti *figūratyvus* ir *subjektyvus* diskursas. Antrosios pozicijos pasekėjai, atvirkščiai, mano, kad literatūros kritikos diskursas turi būti *loginis* ir *objektyvus* diskursas, taigi gravituoti mokslinio diskurso pusėn. Tai, žinoma, kraštutiniai, bent jau straipsnio autorės nuomone, minimalizuojančios, jei ne panaikinančios, interpretacinės komunikacijos galimybę. Vien figūratyvumu ir asmeniniu atsaku grįsta interpretacija virsta solipsistine giesme, kuriai literatūros kūrinys tėra pretekstas saviraiškai. Vien logine argumentacija grįstas diskursas, atmetantis figūratyvumą ir asmeninį atsaką kaip argumentą, rizikuoja literatūros tekstą paversti jokio savitumo neturinčia „mokslinių“ tiesų iliustracija. Vulgarizuotose interpretacijose semiotika ir semiotinis literatūros interpretavimas dažnai pateikiami kaip besąlygiškai antros pozicijos gynėjai. Prie tokios sampratos, žinoma, prisideda ir kai kurie semiotikos pasekėjai, gerokai iškreipiantys pirmines teorijos kūrėjų pozicijas. Tad šio straipsnio vienas iš tikslų ir buvo bent šiek tiek „atstatyti“ tas pirmines pozicijas bei parodyti, kad Greimo ir Lotmano diskusija su *Literaturwissenschaft* yra ir literatūrologijos galimybės radikalus kvestionavimas, ir ne mažiau radikalių klausimų savo pačių kuriamai teorijai kėlimas. Kitas tikslas buvo parodyti, kad istorija, kultūrinis kontekstas yra neišvengiamas visų humanitarinių mokslų koncepcijų partneris. Su pastarąja problematika sietusi ir klausimas, kaip asmenis laikas prisideda prie vienos ar kitos koncepcijos transformacijos. Apie šį klausimą straipsnyje tik užsiminėme, o išsamesnį jo aptarimą paliekame ateičiai.

54 George Steiner, *Tikrosios esatys*, Vilnius: Aidai, 1998, p. 18.

The Polemic with *Literaturwissenschaft*: Two Strategies of Semiotics

S u m m a r y

The article presents the polemic with so-called *Literaturwissenschaft* in the works of Algirdas Julien Greimas and Yuri Lotman as the representatives of the semiotic point of view. There are a few aspects under consideration in the analysis of the different strategies of the polemic: the epistemological and methodological foundation of the polemic, the rhetorical strategies in the polemic, the change of the attitude towards literary research, and the reflection of the methodology in the process of creation. The social and cultural context is considered as playing a crucial role in the establishment of different critical positions and different opponents in the polemic. It is very important in the case of Lotman, who created his theory in the Soviet regime and used the strategies of so-called Aesopic language.

Keywords: Algirdas Julien Greimas, Yuri Lotman, semiotics, *Literaturwissenschaft*, Aesopic language, polemic.
